

К. В. Бортняк

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук,
Навчально-наукового гуманітарного інституту,
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського,
ORCID ID: 0000-0002-2135-3820

Н. В. Добрянська

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
державно-правових та гуманітарних наук,
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського
ORCID ID: 0000-0002-6319-0409

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРАВА ДИТИНИ ТА ЇХНІЙ ЗАХИСТ ЄВРОПЕЙСЬКИМИ І НАЦІОНАЛЬНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ

У статті розкрито питання, що найбільш дотичні до розуміння основоположних прав дитини та їх захисту європейськими та національними інституціями. Вказано, що звернення уваги на дітей як на повноправних членів суспільства, визнання за ними прав і свобод, що належать їм від народження, а також наділення їх широким спектром прав, які є правами будь-якої фізичної особи, свідчить про те, що людська цивілізація, до певної міри, досягає розвитку правового, демократичного та соціального суспільства, яке дбає про своє подальше існування. Діти, як основа такого суспільства, мають бути належним чином виховані, стати повноцінними суб'єктами усіх відносин і особливо, суб'єктами права, що наділені відповідним правовим статусом.

Підкреслено, що на реалізацію цього держава, в якій зростає молоде покоління, спрямовує максимум зусиль, формуючи відповідне законодавство та створюючи інституції, що мають повноваження забезпечувати і охороняти права дитини. Водночас, світова спільнота намагається досягти неухильного дотримання прав дитини у будь-якій державі та створити умови за яких такі права будуть гарантуватись і забезпечуватись. У контексті незмінної європеїзації нашої держави, особливий інтерес становить діяльність низки інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Водночас, зауважено, що Україна послідовно працює над тим аби створити якнайкращі умови для розвитку українських дітей. І нині, в умовах, коли існують реальні загрози життю та здоров'ю дітей, що спричинені воєнними діями росії проти нашої держави, Україна намагається не втратити того темпу, який досягнутий нею у цій сфері. З'ясовано, що в Україні, нині діє відповідна система законодавства, яка становить цілісний механізм нормативно-правових актів, а також органів та служб, в компетенцію яких входять питання хорони прав дитини. Основним завданням цих органів у нинішній період є максимальне забезпечення безпечного середовища існування для дітей, їх соціального захисту та якомога повнішої реалізації принципу забезпечення найкращих інтересів дитини.

Ключові слова: дитина, права дитини, захист прав дитини, право на життя, право на місце проживання, право дитини на соціальний захист, європейські інституції захисту прав дитини, Уповноважений з прав дитини.

Постановка проблеми. Основним завданням, яке сьогодні стоїть перед нашою державою є забезпечення прав та свобод дитини. З огляду на це, Україна послідовно працює над тим аби

створити якнайкращі умови для розвитку українських дітей. Особливий тиск на психіку ще несформованої свідомості дитини, який відбувається шляхом активізації низки негативних

чинників, що продукуються в сучасному суспільстві, з-поміж яких: соціально-економічні негаразди, негативні приклади соціальних відносин, недостатні механізми правового, культурного та інших форм виховання, поглиблення кризи сімейних відносин та моральних цінностей та багато інших деструктивних аспектів, призводить до втрати значної частини нашого майбутнього покоління. І нині, в умовах, коли існують реальні загрози життю та здоров'ю дітей, що спричинені воєнними діями росії проти нашої держави, Україна намагається не втратити того темпу захисту прав і свобод дитини, який вже досягнутий нею у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Предметом дослідження – правами дитини та їх охороною займалися такі вчені як: Б. Андрусишин, Ю. Бисага, С. Бобровник, І. Жаровська, Н. Лесько, А. Нестеренко, Н. Оніщенко, Н. Опольська, Н. Ортинська, Н. Пархоменко, П. Рабінович, С. Стеценко, Ю. Шемшученко, Л. Ярмол та ін.

Мета статті полягає у дослідженні проблематики, що стосується захисту основоположних прав дитини на рівні європейських і національних інституцій.

Виклад основного матеріалу. Звернення уваги на дітей як на повноправних членів суспільства, визнання за ними прав і свобод, що належать їм від народження, а також наділення їх широким спектром прав, які є правами будь-якої фізичної особи, свідчить про те, що людська цивілізація, до певної міри, досягає розвитку правового, демократичного та соціального суспільства, яке дбає про своє подальше існування. Діти, як основа такого суспільства, мають бути належним чином виховані, стати повноцінними суб'єктами усіх відносин і особливо, суб'єктами права, що наділені відповідним правовим статусом.

На реалізацію цього держава, в якій зростає молоде покоління, спрямовує максимум зусиль, формуючи відповідне законодавство та створюючи інституції, що мають повноваження забезпечувати і охороняти права дитини. Водночас, світова спільнота намагається досягти неухильного дотримання прав дитини у будь-якій державі та створити умови, за яких такі права будуть гарантуватись і забезпечуватись. У контексті незмінної європеїзації нашої держави, особливий інтерес становить діяльність низки європейських інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Так, А. В. Дакал, дотримується подібної думки зауважуючи, що питання які торкаються охорони

прав дитини виступають чи ненайголовнішими у діяльності таких інституцій як Європейський суд та Організація Об'єднаних Націй, оскільки піклування про дітей є ознакою піклування про майбутні покоління, а відтак, про безпосереднє продовження існування людської цивілізації. Вчена робить наголос, що упродовж останніх 50-ти років міжнародне співтовариство активно працювало над виробленням та ухваленням низки договорів, спрямованих на захист прав і законних інтересів дітей, а це, у свою чергу, свідчить про певну сформованість та чіткість міжнародної системи стандартів у цій сфері. Натомість, дослідниця підкреслює, що робота у цій царині не припиняється і зараз ... [1, с. 102].

У цьому контексті варто зазначити, що Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року визначила основні права дитини, які мають бути дотримані та охоронені, визнаючи такими право: на життя, виживання та розвиток (ст. 6); на ім'я та набуття громадянства (ст. 7); на збереження індивідуальності та возз'єднання зі своєю сім'єю (ст. 8); на свободу висловлювати свої погляди (ст. 12); на свободу думки, совісті, релігії (ст. 14); на свободу асоціацій та мирних зібрань (ст. 15); на невторчання в особисте, сімейне життя, недоторканість житла та таємницю кореспонденції, незаконного посягання на її честь та репутацію (ст. 16); на захист прав та інтересів дитини при усиновленні (ст. 21); на захист та гуманітарну допомогу дітям зі статусом біженця (ст. 22); на необхідний для фізичного, розумового, морального і соціального розвитку дитини рівень життя (ст. 27); на освіту (ст. 29-30); на захист від економічної експлуатації (ст. 32); на неучасть у військових діях (ст. 38); на фізичне та психологічне відновлення і соціальну реінтеграцію жертв зловживань та експлуатації (ст. 39); на розвиток у дитини почуття гідності і значущості, зміцнення поваги до прав людини й основних свобод інших (ст. 40) [2].

Як зауважує, І. О. Позігун, міжнародні механізми захисту прав дитини – це спеціалізовані установи й організації, які безпосередньо здійснюють захист їх прав. Науковець підкреслює те, що сьогодні у світі існують досить розгалужені інструменти та механізми захисту прав дітей, які поширюються на ті держави світу, які є учасниками відповідного міжнародного договору, щодо захисту прав дитини. Дитина є суб'єктом правовідносин, оскільки володіє певним об'ємом прав та обов'язків [3, с. 159].

Досить важливим аспектом у питаннях забезпечення захисту прав дитини та однією

з умов, на яких наполягає Європейський Союз у плані подальшої співпраці, є гармонізація українського законодавства, що стосується окресленої тематики, передусім, це стосується Конвенції про права дитини. Тут доречно звернути увагу на тезу, висловлену Н. В. Лаговською, яка підкреслює, що світова спільнота не лише дбає про нормативно-правові акти у сфері захисту прав дитини, але й створює різні організації та установи, які діють задля захисту прав дитини. Натомість, вони продовжують створювати та ініціювати прийняття, тих міжнародних документів, потреба в яких диктується часом [4, с. 10].

Говорячи про міжнародний механізм захисту прав дитини варто також акцентувати увагу на діяльності тих інституцій, що створені міжнародною спільнотою для реалізації норм та положень закріплених у міжнародно-правових документах. З-поміж них, безумовно, варто назвати такі як: Комітет ООН з прав дитини, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Організація Об'єднаних Націй з питань науки, освіти і культури (ЮНЕСКО). Окрім того, в аспекті охорони прав дитини, особливе місце відводиться судовим органам. І тут не оминати діяльність Європейського суду з прав людини, який відіграє важливу роль щодо захисту та відновлення порушеного права дитини у випадку, коли вичерпану усі можливі варіанти його захисту в країні походження чи проживання.

Попри те, значна кількість вчених підкреслюють, той факт, що українське законодавство все ж містить значну кількість і загальних і спеціальних нормативно-правових актів, які створюють належний правовий механізм охорони прав і свобод дитини. Передусім, це стосується постанови Верховної Ради УРСР № 789-XII від 27 лютого 1991 року, якою ратифіковано Конвенцію про права дитини [5]. Це зумовило прийняття нашою державою низки зобов'язань, які базуються на таких ключових принципах як: «першочерговість інтересів дитини; забезпечення повноцінного життя дітей; залучення кожної дитини до життя спільноти; відсутність дискримінації». Водночас, Україна зобов'язана звітуватись перед Комітетом ООН з прав дитини про стан дотримання прав дітей в державі, надсилаючи один раз на п'ять років про це відповідний звіт. Такий звіт є підставою для формулювання Комітетом ООН з прав дитини зауважень і рекомендацій, що носять для держави обов'язковий для виконання характер,

спрямованих на покращення становища дітей [6, с. 18].

Враховуючи те, що діти є найбільш незахищеною категорією фізичних осіб, їхні права і свободи мають захищатися державою, вони мають отримувати належну підтримку не лише від батьків, опікунів чи піклувальників, але й від уповноважених на це органів. Адже права дитини, що виходять з її емоційного і психологічного розвитку, що закріплені в нормативно-правових актах потребують ще й гарантій реалізації, а це у свою чергу, вимагає вироблення і закріплення певних процедурних аспектів та засобів правового характеру, розробки організаційних елементів, що входять до загального механізму захисту прав дитини. У цьому ключі належне місце в системі органів та інституцій відведено Уповноваженому з прав дитини, який на думку Є. М. Решетника, виступає як дитячий омбудсмен та є, по суті, різновидом класичної моделі – омбудсмена, уповноваженого з прав людини. Вчений вважає, що можна співвіднести ці два інститути як часткове та ціле. тому витоки формування вказаного інституту потрібно шукати через історію становлення класичного інституту омбудсмена [7, с. 249].

Водночас, науковець підкреслює, що «інституція омбудсмена сприймається у сучасних умовах як необхідний елемент національної системи захисту прав людини, ключова ланка у процесі перетворень у країнах, що стали на шлях демократії та верховенства права. Цілий ряд держав створив окремі представництва для пропагування прав людини, що стало передумовою виникнення інституту уповноважених з прав дитини» [7, с. 249-250].

З-поміж законодавчих актів, що формують систему охорони прав дитини також необхідно виокремити Конституцію України, яка закріплює положення про охорону дитинства, материнства та інституту сім'ї [8]; Кодекси України – Сімейний [9], Цивільний [10], Кримінальний [11] та ін.; Закони України: «Про охорону дитинства» [12], «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року № 2811-XII [13], «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [14], «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року № 2558-III [15], «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» 16 листопада 2000 року № 2109-III [16], «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» 2 червня 2005 року № 2623-IV [17],

«Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» 13 січня 2005 року № 2342-IV [18], «Про свободу пересування і вільний вибір місця проживання» від 11 грудня 2003 року № 1382-IV [19], «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 року № 2229-VIII [20], «Про протидію торгівлі людьми» від 20 вересня 2011 року № 3739-VI [21], «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 року № 1296-IV [22] та багато інших.

Аналізуючи сьогоднішній стан дотримання прав дитини варто погодитись з І. Ковалем, який зазначає, що сьогодні багато із задекларованого у Конвенції про права дитини стосовно українських дітей не можна зреалізувати в силу війни росії проти України. Вчений цілком справедливо наголошує, що більшість з прав дитини «неможливо повноцінно забезпечити, а деякі права через військовий стан, вимушене переселення порушуються» [23, с. 67-68].

Підтримуючи думки науковців про те, що в Україні існує налагоджена системи органів, які опікуються питаннями захисту прав дитини все ж варто підкреслити вагоме місце в ній судових органів. Саме судові органи найчастіше стають останньою інстанцією, яка бере участь у процесі відстоювання прав дитини, після чого у хід можуть бути задіяні міжнародні судові інституції.

Так, зокрема, як підкреслює, Л. В. Красицька, «сімейні права дитини є предметом судового розгляду й Європейського суду з прав людини у контексті порушення ст. 8 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., а саме права на повагу до свого приватного і сімейного життя». Вчена підкреслює, що «позиція Європейського суду з прав людини щодо захисту сімейних прав дитини полягає у такому:

– при розгляді сімейного спору пріоритет мають інтереси дитини над інтересами батьків;

– діти, народжені у шлюбі, і діти, народжені поза шлюбом, є рівними у своїх правах;

– будь-яке обмеження, накладене на особисте спілкування у відносинах між батьками та дітьми, повинне ґрунтуватися на належних до справи та обґрунтованих причинах, висунутих для захисту інтересів дитини і для подальшого об'єднання сім'ї;

– передача дитини під публічну опіку повинна мати тимчасовий характер, такий захід не може бути санкціонований без попереднього розгляду можливих альтернативних заходів і має оцінюватися в контексті позитивного обов'язку держави вживати виважених і послідовних

заходів зі сприяння возз'єднанню дітей зі своїми біологічними батьками» [24, с. 266].

Висновки і пропозиції. Отже, підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що Україна сьогодні перебуває у надважких умовах щодо забезпечення прав і свобод дитини. Сформувавши, по суті, значну базу для функціонування ефективного механізму захисту прав дитини, що враховує переважно усі напрацьовані у цій царині стандарти, спрямовані на належний захист прав і свобод дитини світовим співтовариством, попри те, нині не може їх зреалізувати на практиці. Потураючи будь-які права людини загалом, країна-агресор зазіхнула і на права дитини, і передусім, на основоположне право – право на життя. Значна кількість українських дітей позбавлені будь-яких прав: перебувають під обстрілами, втратили свої родини, отримали численні травми, що позбавило їх здоров'я, перебувають під окупацією, примусово розлучені з батьками ... і цей перелік, на жаль, можна продовжувати.

З огляду на це, держава в особі її компетентних органів, має постійно контактувати з міжнародними інституціями стосовно отримання практичної допомоги у вирішенні вказаних проблем. Особливо, таку допомогу потрібно спрямувати на повернення українських дітей примусово вивезених з України з тимчасово окупованих територій, що здійснила країна-агресор.

Список використаної літератури:

1. Дакал А. В. Проблематика захисту прав і законних інтересів дитини: європейські стандарти та практичний досвід. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 22. С. 100–106.
2. Конвенція про права дитини схвалена Резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Позігун І. О. Міжнародні стандарти захисту прав дітей. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 158–163.
4. Лаговська Н. В. Імплементация європейських стандартів захисту прав дитини в національне законодавство України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 6. Том 2. С. 7–14.
5. Про ратифікацію Конвенції про права дитини: постанова Верховної Ради Української РСР від 27 лютого 1991 року № 789-XII. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1991. № 13. Ст. 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-12#Text>
6. Рижук І. В. Особливості функціонування інституту спеціалізованих омбудсменів в Україні.

- Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє: тези доп. учасників Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 грудня 2020 р.). Харків, 2020. С. 18–21. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20201210/article/view/ryzhuk
7. Решетник Є. М. Інститут Уповноваженого з прав дитини: історія та сучасність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2013. Вип. 21. Ч. II. Т. 1. С. 248–250.
 8. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (із змін. та допов.).
 9. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
 10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
 11. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
 12. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 року № 2402-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 30. Ст. 142.
 13. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року № 2811-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.
 14. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 року № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35.
 15. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 року № 2558-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 42. Ст. 213.
 16. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України 16 листопада 2000 року № 2109-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 1. Ст. 2.
 17. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 2 червня 2005 року № 2623-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 26. Ст. 354.
 18. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України 13 січня 2005 року № 2342-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 147.
 19. Про свободу пересування і вільний вибір місця проживання: Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 232.
 20. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
 21. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20 вересня 2011 року № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 173.
 22. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 року № 1296-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 192.
 23. Коваль І. Захист прав та законних інтересів дітей під час війни в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 2 (38). С. 66–71.
 24. Красицька Л. В. Захист сімейних прав дитини європейським судом з прав людини. *Вісник Донецького національного університету*. Сер. В: Економіка і право. 2011. Вип. 2. С. 263–267.

Bortniak K. V., Dobrianska N. V. Fundamental rights of the child and their protection by European and National Institutions

The article reveals the issues that are most relevant to the understanding of the fundamental rights of the child and their protection by European and national institutions. It is indicated that paying attention to children as full-fledged members of society, recognizing their rights and freedoms that belong to them from birth, as well as granting them a wide range of rights that are the rights of any natural person, shows that human civilization, to a certain extent, achieves the development of a legal, democratic and social society that cares about its future existence. Children, as the basis of such a society, must be properly educated, become full-fledged subjects of all relations and especially, subjects of law, endowed with the appropriate legal status.

It is emphasized that the state, in which the young generation is growing, is making maximum efforts to implement this, forming appropriate legislation and creating institutions that have the authority to ensure and protect the rights of the child. At the same time, the world community is trying to achieve consistent observance of children's rights in any state and to create conditions under which such rights will be guaranteed and ensured. In the context of the constant Europeanization of our country, the activity of a number of institutions, in particular the European Court of Human Rights (ECtHR), is of particular interest.

At the same time, it was noted that Ukraine consistently works to create the best possible conditions for the development of Ukrainian children. And now, in conditions where there are real threats to the lives and health of children caused by Russia's military actions against our country, Ukraine is trying not to lose the pace it has achieved in this area. It was found out that in Ukraine, there is currently an appropriate system of legislation, which constitutes an integral mechanism of normative legal acts, as well as bodies and services whose competence includes issues of protection of children's rights. The main task of these bodies in the current period is the maximum provision of a safe living environment for children, their social protection and the fullest possible implementation of the principle of ensuring the best interests of the child.

Key words: *child, child's rights, protection of child's rights, right to life, right to residence, child's right to social protection, European institutions for the protection of children's rights, Commissioner for Children's Rights.*